

УДК 821.161.2.09 (477.53)

Віра Мелешко

ПЕТРО ЗАГАЙКО ПРО ЗВ'ЯЗКИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА З ПОЛТАВЩИНОЮ

Стаття присвячена аналізу дослідницької манери одного із представників крайового шевченкознавства – Петра Кузьмича Загайка (1928–2013) на основі розгляду його науково-популярного нарису «Полтавські дороги Кобзаря». Автор статті твердить: нарис Загайка – своєрідний підсумок краєзнавчих шевченківських досліджень другої половини ХХ століття в цілому та самого вченого (до цього він опублікував багато матеріалів у місцевій пресі); це приклад поетичної критики, основу якої все-таки складає значний фактичний матеріал; прагнення привернути увагу наступних поколінь краєзнавців до питання «Шевченко і Полтавщина». У статті доведено, що дослідницький метод Загайка – художньо-інформаційний, а це суттєво відрізняє його від інших полтавських краєзнавців.

Ключові слова: літературна Полтавщина, краєзнавство, дослідницький метод.

На карті України багато географічних точок, пов'язаних із життям та творчістю Тараса Шевченка. Чи не найбільше – на Полтавщині. Тому до з'ясування обставин перебування великого українського поета на полтавських теренах зверталися й науковці, й аматори-краєзнавці, й журналісти тощо. Про тих із них, хто народився, жив, творив чи якимось іншим чином дотичний до Полтавської області, в енциклопедичному вимірі сказав Петро Петрович Ротач (1925–2007). Маємо на увазі його унікальну працю «Полтавська Шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії» [8]. Проте назріла необхідність розглянути набуток полтавських шевченкознавців, до яких належить і Петро Кузьмич Загайко, докладніше.

Про Загайка-викладача є розлога стаття в часописі «Рідний край», авторка якої Ганна Радько розкриває Петра Кузьмича «як фахівця своєї справи» [7, с. 93], талановитого «педагога і лектора» [7, с. 92]. «Бібліографічний покажчик» [3] подає життєпис та перелік літературознавчих праць тоді 75-річного ювіляра (покажчик укладено 2003 року). А втім, За-

гайко-науковець, зокрема й автор краєзнавчих досліджень про Шевченка, залишається мало представленим. Мета нашої статті полягає в тому, щоб на матеріалі книги «Полтавські дороги Кобзаря» [5] проаналізувати дослідницьку манеру П. К. Загайка – відомого краєзнавця другої половини ХХ століття.

З-поміж його наукових інтересів (українська полемічна література, творчість Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Юрія Федьковича) особне місце посідає Тарас Шевченко. П. Загайко протягом кількох десятиліть публікував в обласній газеті «Зоря Полтавщини» статті про нашого Тараса, зокрема й краєзнавчої тематики [2; 4; 6]; був учасником наукових шевченківських конференцій (на «обласній науково-практичній конференції 1989 р., який виступив із доповіддю «Шевченко і Полтавська „Громада”» [8, с. 261]). Найвагомим шевченкознавчим набутком Загайка вважаємо працю «Полтавські дороги Кобзаря». Звичайно, тема «Шевченко і Полтавщина» має «понадстолітні наукові напрацювання» [10, с. 7], пов'язана з іменами знаних, призабутих, а то й забутих дослідників. З-поміж полтавців, котрі по-різному розкривали її, подвижницьки й кількісно виособлюється вже згадуваний нами П. Ротач, краєзнавчо-шевченківський набуток якого подає «унікальні факти перебування [Шевченка] на Полтавщині, творчі зв'язки з краєм, його містами, містечками, селами, хуторами людьми...» [10, с. 7]. Але книга Загайка стала першим синкретичним оприлюдненим у Полтаві розглядом «крайових» періодів поета-пророка, підсумком «досягнення Полтавської Шевченкіани на той час» [7, с. 4].

Дослідницький метод Загайка – художньо-інформаційний, що суттєво відрізняє його із працями Ротача, який послуговується інформаційно-аналітичним. Отже, викладову манеру Загайка відносимо до художньої (поетичної) критики (про неї у свій час і з іншої причини го-

© В. Мелешко, 2014

ворив еміграційний лірик Олекса Веретенченко [1, с. 52]). Сучасна дослідниця Оксана Сліпущко зауважила, що художня критика – це така, у якій «людинолюбство <...> взагалі, любов до письменника зокрема, і насамперед зрозуміння твору не в розважальному аспекті, а лише в його суті, ідейності, художніх засобах, вартості даного літературного твору...» [9, с. 13] є головними стильовими ознаками.

П. Ротач видання П. Загайка назвав *брошу-рою* [7, с. 4], маючи на увазі не жанрову специфіку дослідження краєзнавця, а його типологічний статус, адже брошура – «невелика (не більше як 4–5 друкованих аркушів) книжка, звичайно у м'якій оправі» [11, с. 60]. На нашу думку, жанр «Полтавських доріг...» можна означити як науково-популярний критичний нарис.

П. Загайко майже не покликається на інших науковців (він по одному разу цитує І. Франка [5, с. 3] й Олеся Гончара [5, с. 20] та двічі апелює до П. Ротача [5, с. 12, 14], не паспортизуючи послань). Для підтвердження того чи того свого повідомлення краєзнавець подекуди наводить спогади, розмисли, листи тощо О. Афанасьєва-Чужбинського, Варвари Рєпніної, А. Родзянки, П. Таволги-Мокрицького, В. Кулика, О. Кониського (теж без указання вихідних бібліографічних даних). Усі використані в тексті уривки із творів Шевченка (ліричних, ліро-епічних, прозових, мемуарних) виконують одну функцію: ілюструють попередньо сказане Петром Кузьмичем (таких уривків – понад тридцять). Інколи цитата є частиною речення. Наприклад: «...біль за скривджену батьківщину породив у Шевченка пророческу любов до всіх народів – «од молдованина до фіна» («Кавказ»)» [5, с. 20].

Привертає увагу перша сторінка обкладинки брошури, оформлена двома кольорами: червоним (назва) та коричневим (написи: «П. Загайко», «Бібліотечка „Криниці“», «Полтава – 1990» і два малюнки: символічний – бандура на фоні вишитого рушника та автопортрет, нарисований на Полтавщині – в Яготині – 23–26 вересня 1843 року); на останній сторінці обкладинки – колаж із «Кобзарів», друкованих у різний час і в різних країнах. Видання ілюстроване репродукціями двох автопортретів Шевченка (1843 і 1840 рр.); портрета Ганни Закревської пензля великого Тараса та його ж малюнками (їх чотири) та портрета Глафіри Псьол, що його виконала Варвара Рєпніна.

Автор поділив книгу на п'ять розділів, кожен із яких озаглавив цитатою із творів Шевченка (нумерація розділів відсутня):

– «В Україну ідуть діти» (слова з вірша «Думи мої, думи мої...»);

– «Його знають люди» (цитата з поезії «Перебендя»);

– «Доле, де ти?» (уривок із твору «Минають дні, минають ночі»);

– «Шляхи биті заросли тернами» (назва розділу взята з «Думки» («Тече вода в синє море»));

– «...Не вмере, не загине» (вираз із послання «До Основ'яненка»).

Усі назви передають ідейно-змістову сутність розділу.

У композиційному плані розділ «В Україну ідуть діти» є вступом, чи, точніше, заспівом, наступні три складають основну частину дослідження. Останній, п'ятий, розділ, за нашим переконанням, виконує функцію висновку-савословія. Таким чином, структурно праця Загайка збігається з народними думами. Збіг простежуємо й на внутрішньому, змістово-художньому рівні. Так, для думи, крім багатьох інших прикмет, характерні епічність та відображення «національної самосвідомості» (М. Дмитренко). Подібні риси спостерігаємо і в «Полтавських дорогах...». Для їхнього автора Шевченко – не лише об'єкт наукового аналізу, а й постать, що викликає безмір емоційно-почуттєвих візій; митець, «до живлющих джерел поезії» котрого припадають українці віддавна, «черпаючи у ній снагу для своєї духовності» [5, с. 3].

У вступному розділі Загайко експресивно-художніми мовними засобами говорить про нероздільність долі народу та його мови й культури, символом якої (нероздільності) стали «пекучі думи» [5, с. 3] Шевченка. Слово геніального Пророка «налилося енергією» [5, с. 4] мільйонів сердець, переконаний літературознавець, і спричинило грандіозні суспільні та духовні зміни.

Три розділи основної частини праці полтавця – закономірні: Шевченко тричі приїздив в Україну й кожного разу відвідував, а інколи тривалий час безвиїзно перебував у Полтавській губернії. Загайко дотримується такої «полтавської» періодизації життя поета: 1) 1843–1844 рр.; 2) 1845–1846 рр.; 3) 1859 р. Петро Кузьмич намагається конкретизувати дати приїзду Кобзаря в наш край. Так, ведучи мову про перші відвідини великим митцем полтавської землі, науковець пропонує розлогий хронологічний: «Виїхавши з Петербурга на Україну в середині травня 1883 року, Шевченко після нетривалого перебування на Чернігівщині і Києві побував у рідній Кирилівці, звідки направився на Полтавщину, в маєток батьків Є. Гребінки „Убежище“ ...» [5, с. 4]. Про другий приїзд він зауважує: «На Полтавщину Шевченко приїхав знову у червні... (підкреслення наше – В. М.)» [5, с. 11]. Таким чином, у червні, за П. Загайком, Кобзар прибув до нашого краю й першого разу. Це твердження збігається з матеріалами «Шев-

ченківського словника», де зазначено: «В 2-й пол. червня, відвідавши Кирилівку, Шевченко виїхав на Полтавщину...» [12, с. 116]. Про кінцеву часову межу першої подорожі поета Загайко пише: «В кінці лютого 1844 року він був уже в *Петербурзі* (підкреслення наше – В. М.)» [5, с. 11]. Проте з України Шевченко зразу попрямував до Москви на початку лютого. Таким чином, перші відвідини полтавської землі тривали близько восьми місяців – із червня 1843 по лютий 1844 року.

Другий період перебування поета в Полтавській губернії обмежений початком квітня 1845 року («задумав він [Шевченко] прибути на Миргородщину у село Мар'їнське <...>. Проте тут <...> пробув тільки пару днів на початку квітня...» [5, с. 11]) – «не пізніше 19 лютого 1846 року...» [5, с. 21].

«Короткочасним було перебування Шевченка на Полтавщині під час третьої його подорожі на Україну...» [5, с. 22]: 10 червня – серпень 1859 року.

Визначаючи населені пункти, пов'язані з Шевченком, Загайко бере до уваги територію Полтавської губернії середини ХІХ століття, межі якої значно ширші за обриси сучасної Полтавської області (зі слів автора: «...за тодішнім адміністративним поділом» [5, с. 18]). У цьому він солідарний з іншими крайовими шевченкознавцями, передовсім із Ротачем. У «Полтавських дорогах...», за нашими підрахунками, йдеться про 37 міст, сіл, хуторів, що їх за різних обставин відвідав Шевченко. Автор виокремив їх і на основі документальних джерел, і на основі творів поета.

У праці Загайко знаходимо відповідь на питання, чому зв'язки «Великого Кобзаря з полтавським краєм тісніші, ніж із будь-яким іншим куточком України (виключаючи хіба що його рідну Київщину, тепер – Черкащину)» [7, с. 3]. Відповідь розкидана по всій книзі полтавця, але її концентрація припадає на другий розділ, і ця відповідь – люди. Найперше – знайомі Шевченкові петербуржці, які мали полтавське коріння. До них Загайко зараховує письменника Євгена Гребінку, художника Аполлона Мокрицького, конференц-секретаря Академії мистецтв Василя Григоровича, культурного діяча Петра Мартоса. Прив'язаність Шевченка до Полтавщини визначили, в потрактуванні Петра Кузьмича, й великі таланти цього краю – Іван Котляревський, Микола Гоголь та Михайло Щепкін, сценічна майстерність якого викристалізувалася на полтавській землі [5, с. 4]. У цьому ж, другому, розділі Загайко повідомляє про знайомства Шевченка під час першого приїзду на Полтавщину з «небуденними людьми» [5, с. 5]. Він називає прізвища колишнього декабриста Олексія Капніста, художника, «нащадка фран-

цузьких емігрантів» [5, с. 4] Якова де Бальмена, відставного ротмістра Віктора Закревського, поета Олександра Афанасьєва-Чужбинського, фольклориста Платона Лукашевича, близької «до декабристського руху» [5, с. 4] родини Репніних, сестер Псьол – поетки Олександри та художниці Глафіри, Миколи Маркевича, письменниці Софії Закревської, Ганни Закревської, художника-кріпака Андрія Третячевського.

У науково-популярній праці Загайко також наголошує на життєдайних джерелах Шевченкової музи та на фактах формування його як митця. Так, на думку дослідника, саме під час першої подорожі Кобзаря в Україну, «зокрема на Полтавщину, відбувалася інтенсивна кристалізація його ідейно-естетичних поглядів» [5, с. 8]. Ми погоджуємося з таким висновком, адже рік 1843, коли поет після вимушеної довгої розлуки знову приїхав на Батьківщину, став початком нового творчого періоду – «трьох літ». Назву «Три літа» період отримав від однойменної поезії, що відкривала альбом під таким же заголовком: твори, написані протягом 1843–1845 років, письменник занотував в окремі зошити, а пізніше об'єднав в альбом (усього 33 поезії).

Вірш своєрідно підсумовував пережите. «*Невеликій три літа*» пов'язані з перебуванням Шевченка в Україні, яку він залишив дитиною, а провідав уже дорослою, сформованою особистістю. Кобзар Тарас «*прозрівати став потроху*»:

... *Доглядаюсь, –
Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змії...* [13, с. 173].

Шевченкове прозріння – то усвідомлення новітньої трагедії України: національна, соціальна та економічна неволя призвела до народження духовного рабства, до втрати почуття людської і національної гідності. Отже, в програмному вірші «Три літа» автор осмислив свою творчість 1843–1845 років як «ідейно-художню цілісність» (В. Бородін), ствердив звернення до політичної сатири.

Загайко згадує ті поезії Шевченка, які були написані на Полтавщині, передовсім під час другого приїзду. За словами краєзнавця, це був «дивовижний час спалаху творчої енергії поета, коли у всій величч розкрився його художній геній...» [5, с. 18]. Самих лише полотен, що «становлять ядро циклу «Трьох літ», він називає п'ятнадцять [5, с. 18].

Петро Кузьмич не вдається до всебічного аналізу «полтавської» лірики та ліро-епосу Шевченка. Окремі художні зразки дослідник розглядає в ідейно-естетичному плані, акцентуючи на тому, що вони образно виражають «концепцію рідного народу» [5, с. 18], пору-

шують проблему (особливо містерія «Великий льох») «загальнонаціонального значення – відповідальності кожної окремої особистості перед майбутнім за непродумані рішення чи дії, які привели на грань катастрофи великий слов'янський народ – український» [5, с. 18–19].

В останньому розділі – «...Не вмере, не загине» – Загайко веде мову про полтавців, які, починаючи з кінця 50-х років XIX століття, проводили активну культурно-просвітню діяльність. Активізація «добрих людей» (Т. Шевченко) зумовлена і впливом Великого Кобзаря та його творів, переконаний науковець. Він простежує діяльність Полтавської громади, ту діяльність, яку визначали ідеї Шевченка. З-поміж громадивців автор виособлює Віктора Лободу, Дмитра Пильчикова, Василя Кулика, Олександра Кониського. За словами Загайка, і сучасники-полтавці «бережуть пам'ять про перебування Т. Шевченка на нашій землі» [5, с. 26], люблять і шанують його.

Отже, «Полтавські дороги Кобзаря» – це 1) своєрідний підсумок краєзнавчих шевченківських досліджень у цілому (маємо на увазі кінець 80-х років XX століття) та самого автора (до цього він оприлюднював різноматичні статті в місцевій пресі); 2) приклад художньої (поетичної) критики, основу якої все-таки складає значний фактичний матеріал, концентрована інформативність; 3) спроба привернути увагу наступного покоління дослідників до питання «Шевченко і Полтавщина».

Література

1. Веретенченко О. Тобі, Маріє, мій уклін... / Олекса Веретенченко // Ми не розлучались з тобою, Україно : вибране : 1952–1998 / М. Білоус-Гарасевич ; вступ. слово Яра Славутича ; – Детройт : [Б. в.], 1998. – С. 49–56.
2. Загайко П. «Добрі люди» з Полтави / Петро Загайко // Зоря Полтавщини. – 1989. – 28 січ.
3. Загайко Петро Кузьмич. Педагог. Літературознавець. Громадський діяч. Біобіографічний покажчик / упор. Кулик О. В., Радько Г. І., Білик Г. М. – Полтава : АСМІ, 2003. – 12 с.
4. Загайко П. Поет і математик / Петро Загайко // Зоря Полтавщини. – 1987. – 23 серп.
5. Загайко П. Полтавські дороги Кобзаря / П. Загайко. – Полтава : [Б. в.], 1990. – 27 с. : іл. – (Бібліотечка «Криниці»).
6. Загайко П. Тарасові стежки / Петро Загайко // Зоря Полтавщини. – 1990. – 18 травн.
7. Радько Г. Фанатично залюблений у літературу (Петру Кузьмичу Загайкові присвячується) / Ганна Радько // Альманах Полтавського державного педагогічного університету «Рідний край». – 2009. – № 2 (21). – С. 92–98.
8. Ротач П. Полтавська Шевченкіана : Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2 книгах / Петро Петрович Ротач. – Кн. 1 : А – К. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – 432 с. ; Кн. 2 : Л – Я. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – 532 с.

9. Сліпушко О. Марія Гарасевич – письменниця, мислителька і громадська діячка / О. Сліпушко // Ми не розлучались з тобою, Україно / М. Білоус-Гарасевич. – Т. 2. – К., 2003. С. 2–23.

10. Степаненко М. Завершуючи справу подвижника / Микола Степаненко // Ротач П. Полтавська Шевченкіана : Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2 книгах. Кн. 2 : Л – Я / Петро Петрович Ротач. – Полтава : Дивосвіт, 2009. – С. 7–9.

11. Глуначний словник української мови / уклад. Ковальова Т. В., Коврига Л. П. – Харків : Синтекст, 2002. – 672 с.

12. Шевченківський словник : у 2 т. Т. 2 : МОЛ – Я. – К. : Головна редакція УРЕ, 1978. – 410 с.

13. Шевченко Т. Кобзар. Повна нецензурована збірка / Т. Шевченко. – Х. : Школа, 2012. – 352 с.

Vira Meleshko

POLTAVA AND TARAS SHEVCHENKO IN PETRO ZAGAIKO'S RESEARCH

This article analyzes the research manners of one of the representatives of the regional researcher of Shevchenko – Peter Kuzmich Zagayko (1928–2013) on the base of his consideration of the popular science essay «Poltava roads of the Poet».

The author argues that the sketch of Zagayko is a kind of local history Shevchenko result of recent investigations of the second half of the twentieth century in general and the scientist (he has published many materials in the local press); it is an example of poetic criticism, the foundation of which is still based on a significant amount of factual material; intention to draw the attention of the next generation of local lore to the issue «Shevchenko and Poltava. The author proves that the research method of Zagayko is artistic and informational which substantially distinguishes it from other ethnographers of Poltava.

Keywords: literary Poltava, local lore studies, research method.

Віра Мелешко

ПЕТР ЗАГАЙКО О СВЯЗИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО С ПОЛТАВЩИНОЙ

Статья посвящена анализу исследовательской манеры одного из представителей краевого шевченковедения – Петра Кузьмича Загайко (1928–2013) на основании рассмотрения его научно-популярного очерка «Полтавские дороги Кобзаря».

Автор статьи рассматривает очерк Загайко как своеобразный итог краеведческих шевченковских исследований второй половины XX века в целом и самого ученого (до этого он опубликовал много материалов в местной прессе); это пример поэтической критики, основу которой все-таки составляет значительный фактический материал; намерение привлечь внимание следующих поколений краеведов к вопросу «Шевченко и Полтавщина». В статье доказано, что исследовательский метод Загайко – художественно-информационный, а это существенно отличает его от других полтавских краеведов.

Ключевые слова: литературная Полтавщина, краеведение, исследовательский метод.

Надійшла до редакції 20.03.2014 р.